

Нашри сернуқсон

Абдулло Ҳотифӣ, Лайлӣ ва Маҷнун,
ба чоп тайёркунанда Саъдулло Асадуллоев,
Нашриёти «Ирфон», Душанбе, 1967.

Хабари аз тарафи нашриёти «Ирфон» ба табъ расондани достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Абдулло Ҳотифӣ моро хеле шод кард ва ин чанд сабаб дошт: аввал ин ки дар мавзӯи қиссаи Лайлию Маҷнун дostonҳои зиёд суруда шудаанд ва дар байни онҳо асари Ҳотифӣ мақоми ба худ хосеро ишғол менамояд; сониян, дostonи мазкур ҳанӯз дастраси умум нагардида буд ва шахсияти Ҳотифӣ ва эҷодиёти ӯ ҳам ба хонандагони тоҷик камтар маълум аст. Ба болои ин, матни танқидие, ки шаш сол муқаддам аз тарафи Донишгоҳи Тоҷикистон (ба чоп тайёркунанда Саъдулло Асадуллоев) интишор ёфт, ғалатҳои зиёде дошт ва ба ҳамаи дӯстдорони адабиёт дастрас набуд. Аз ин рӯ, чопи нави дoston ба ҳуруфоти имрӯза амрест воҷиб ва хидматест шоистаи тақдир.

Лекин бояд гуфт, ки нашри нави дoston низ талаботи хонандагонро қонеъ намекунад. Зеро ки онро Институти педагогии Ленинобод ба номи С.М. Киров чоп кардааст ва он танҳо дастраси донишчӯёни ин донишқада шудаасту бас. Адади нашр ҳамагӣ ҳазор нусха мебошад. Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки чаро аз байни осори ёздаҳасраи адабиёти классикии тоҷик донишқадаи мазкур маҳз «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Ҳотифиро интихоб кардааст? Инчунин, агар ин китоб маҳз барои донишчӯёни донишқадаи педагогӣ бошад, чаро чопи он мувофиқи мақсад нест ва ҳамчун нашри оммавӣ омода шудааст? Агар ба ин ду савол ҷавоб надихем, мақсади нашри китоб номуайян мемонад.

Китоб аз сарсухан ва матни мухтасари достон иборат аст. Дар сарсухан, ки «Материалҳо доир ба ҳаёти Абдулло Ҳотифӣ» ном дорад, С. Асадуллоев баъзе гуфтаҳои Навоӣ, Хондамир, Соммирзо, Бобурмирзо, Амин Аҳмади Розӣ, Лутфалибеки Озар, Ҳусайнқулихони Азимободӣ, Абдуллоҳи Кобулӣ, Е.Э. Бертельс, А. Кримский, А. Мирзоев, Р. Шафақ, З. Сафо, И. Кавсар, А.А. Семёнов ва дигаронро оварда, дар бораи ҳаёти шоир маълумот медиҳад. Дар ин муқаддима, хатоҳои зиёде мавҷуданд, ки ин ҷо танҳо баъзеи онҳоро номбар кардан кофист. Чунончи, аз мутолиаи сатҳи он ҳам бармеояд, ки муаллиф аз иқтибосу истинод ба таври худ истифода намудааст. Масалан, С. Асадуллоев ду байти зеринро оварда, дар он «пири солхӯрда будани Ҳотифиро» хондааст:

*Чаҳондида пире чунон нестӣ,
Ки аз заъфи пирӣ зи кор истӣ...
Зи ту ин замон турфа ояд сухан,
Ки не хурдсолию пири куҳан.*

Дар асл, ба фикри мо, шеърӣ боло акси даъвои муҳаққиқро, яъне, на «пири ғартут», балки «миёнсоли»-ро ифода менамояд, зеро махсусан мисраи охир ба ҳамин далолат мекунад.

С. Асадуллоев аз порчаи поён ба хулосае меояд, ки гӯё Ҳотифӣ донандаи ду забон – тоҷикию арабӣ будааст:

*Эй хомаи сеҳрсанҷ бихром,
Дар роҳи суханварӣ бинех гом.
Дорӣ ду забон ҳикояте кун,
З-ахбори куҳан ривояте кун.*

Шояд Ҳотифӣ забони арабӣ ва ҳатто забони туркиро ҳам хуб медонист, аммо далели муаллифи сарсухан қаноатбахш нест ва ин ҷо танҳо ба дузабона будани хомаи найин ишорат шудааст.

Соҳиби муқаддима ба таҳсили Ҳотифӣ дахл намуда, менависад: «Дар мадраса таҳсил кардан ва ё накардани шоир низ ба мо маълум нест, аммо аз рӯи чунин факт (!), ки ӯ дар тарбияи Абдурахмони Чомӣ буд ва худ Чомӣ солҳои дароз дар мадрасаҳои Ҳироту Самарқанд таҳсил кардааст, метавон гуфт, ки Ҳотифӣ низ дар яке аз мадрасаҳои шаҳри Ҳирот... таҳсили илм кардааст» (саҳ. 9-10). Ин далел соддалавҳона аст, зеро дар тарбияи Абдурахмони Чомӣ будани «Ҳотифӣ» маънои дар мадраса таҳсил кардани ӯро надорад.

С. Асадуллоев «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Ҳотифиро «аз ҷиҳати сюжет ва мазмуни иҷтимоӣ, аз ҷиҳати хусусиятҳои забонӣ ва истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ тамоман як асари мустақил» медонад, аммо онро исбот намекунад. Умуман Асадуллоев дар хусуси арзиши адабию бадеӣ, ахлоқию тарбиявии дoston ва ғояи он суҳане намеронад.

Муаллифи сарсухан гоҳе ба такрор роҳ медиҳад, масалан, «дар байни мардум бағоят машҳур» будани Ҳотифиро аз забони Навоӣ дар саҳифаҳои 4, 5 ва 14 гаштаю баргашта мехонем, ки ба он ҳеҷ зарурате нест.

Бедикқатии ношир ба дараҷаест, ки дар саҳ. 20 микдори маснавиҳои Ҳотифӣ шаш адад қайд шуда, танҳо панҷтои он («Лайлӣ ва Маҷнун», «Ширин ва Хусрав», «Ҳафт манзар», «Темурнома» ва «Футуҳоти шоҳӣ») номбар шудааст. Дар ҳақиқат ҳам Ҳотифӣ панҷ дoston — ҷаҳор асари пурра ва як асари нотамом дораду бас. Инчунин, як қатор калимаю истилоҳот бо ғалатҳои зиёд дарҷ гардидаанд — аз қабилӣ «афсеҳ» (саҳ. 6) ба ҷои «афсах», «раб-ул-ғарб» (саҳ. 7) ба ҷои «раббулиззат», «зулҳича» (саҳ. 7, 8) ба ҷои «зулҳичча», «тисъамония» (саҳ. 7), «тасъамония» (саҳ. 8),

«тисъамоня» (сах. 19) ба ҷои «тисъамоя» (нӯҳсад), «муқарриб» (сах. 17) ба ҷои «муқарраб», «муттаасаф» (сах. 19) ба ҷои «мутаассиф» ва ҳоказо.

Матни ин нашри «Лайлӣ ва Маҷнун» мухтасар аст. Аз он асосан бобҳое партофта шудаанд, ки аз ҳамду наът, меъроҷ ва амсоли ин иборат буда, ба мазмуни дoston мустақиман дахл надоранд.

Мебоист ҳангоми нашр, ки дар поварақ фарқу бадалҳо нишон дода намешавад, дар матн вариантҳои сахҳтар ва беҳтару барҷастатар ҷой дода мешуд. Шеърфаҳмӣ ва нуктасанҷии ношир ҳам дар ҳамин маврид зоҳир мегардад ва кори матншинос аз кори одии техникӣ – аз ҳуруфоти арабӣ ба хатти ҳозира баргардондани матн фарқ мекунад ва он характери илмӣ мегирад. Бо таассуф бояд қайд кард, ки ин талаботи муҳимро ҷопкунандаи «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Ҳотифӣ баҷо наовардааст. Ба мисолҳо муроҷиат мекунем:

*Навбодани ман зи боғи кас нест,
Ин равшани аз чароғи кас нест.
(Саҳ. 29).*

*Аз беҳалафӣ муқим ғам дошт
З-ин восита муттасил алам дошт.
(Саҳ. 30).*

*Аз моли касон карам чи кораст,
З-он гуна карам на дар шумораст.
(Саҳ. 29).*

Дар мисоли якум «навбода» (аслан чунин калима нест, лекин онро аз таркиби калимаҳои «нав» ва «бода» ба маънои «шароби нав»

зидди «шароби кӯҳна» пазируфтани мумкин аст, зеро дар ин қолаб мо калимаҳои зиёде дорем) маврид надорад ва ба ҷои он ҳатман калимаи «навбова», ки маънояш «меваи соли якум» аст, бояд гузошта шавад. Ин ҳато дар натиҷаи монанд будани ҳарфҳои «дол» ва «вов» ва нодир будани калимаи «навбова» сар задааст. С. Асадуллоев онро дар матни танқидии достони Ҳотифӣ ҳам «навбода» ҷоп карда буд. Дар мисоли дувум нусхаҳои «Е» ва «Б»-и дар матни танқидӣ истифодабурдаи С. Асадуллоев ба ҷои «муқим» калимаи «ҳамеша» ва нусхаи «Қ» ба ҷои он «мудом» дарҷ кардаанд, ки ҳар дуи ин вариант беҳтар аст ва яке аз онҳоро интихоб кардан зарур буд. Мисоли сеюм (пеш аз ҳама «аст»-ро ҷудо бояд навишт) ҳам саҳеҳ нест. Дар шакли мазбут онро «з-он» иллатнок кардааст. Агар ба ҷои «з-он» «он» нависем, байт солим мешавад ва аслан аз рӯи мантиқ бояд чунин бошанд. Аммо С. Асадуллоев дар матни танқидӣ ҳам ин шаклро на дар матни асосӣ ва на дар поварақ сабт накардааст. Шояд дар ҳақиқат нусхаҳои истифодакардаи ӯ ин шаклро надошта бошанд. Лекин аз шаклҳои дар матни танқидӣ овардаи ӯ варианти нусхаи «Е», ки мисраи дувумро ба тарзи «З-он гуна қарам ҳазор ор аст» зикр мекунад, қобили қабул мебошад.

Матншиносӣ илмест, ки камоли диққату нуқтасанҷиро талаб менамояд. Бинобар ин қостан ва ё афзудани як нуқта, бо ҳарфи қалон ва ё хурд навиштани як калима, бечӯ гузоштани як аломат, иваз кардани як ҳарф бо ҳарфи дигар ва амсоли ин аҳамияти ниҳоят қалон дорад. Барои исботи даъвои худ фақат як мисол меорем. Ҳотифӣ дар мадҳи Ҷомӣ гуфтааст:

*Султони суҳанварони олам,
Дар дини суҳанварист хотам.*

Дар ин ҷо бо як калимаи «хотам» Ҳотифӣ ба ду ҷиз ишорат мекунад: якум, ӯ Ҷомиро охирин шоири бузурги адабиёти мо

медонад ва аз ҳамин рӯ, ўро бо Муҳаммад, ки пайғамбари охирин («хотамуланбиё») медонандаш, баробар мекунад; дувум, ў:

*Дар шеър се тан паямбаронанд,
Қавлест, ки ҷумлагӣ бар онанд:
Фирдавсию Анварию Саъдӣ,
Ҳарчанд, ки «лонабию баъдӣ».
Ин хотами он сегона омад,
Чун бебадали замона омад;*

гӯён қитъаи дар «Баҳористон» овардаи Ҷомиро тавзеҳ медиҳад. Аммо Асадуллоев ба ҷои «хотам» «Ҳотам» навишта (сах. 111), ғалати фоҳише содир намудааст. Ҳамин тариқ, «бухтии маст»-ро бахтии маст» (сах. 59), «тунги шакар»-ро «танги шакар» (сах. 69) навиштан хонандаро гумроҳ мекунад. Агар он чизро ба назар гирем, ки ба ғайр аз омонимҳо ба василаи дар навишти арабӣ сабт намудани садонокҳои кӯтоҳи «и», «а», «у», баъзан гузошта нашудани аломатҳои иловагии «ж», «ч», «г», «п» калимаҳои тамоман гуногун ба ҳам монанд мешаванд, душвории кори матншиноси адабиёти классикии тоҷику форс аён мегардад. Аммо С. Асадуллоев баъзан ба маънои шеър диққат накарда, шакли арабии калимаҳоро бе санҷиши дақиқ ба ҳуруфоти имрӯза мегардонад, ба ҷои як калимаи даркорӣ калимаи тамоман дигари нодаркорро, ки дар алифбои арабӣ навишти онҳо якест, мегузорад ва бо ин сабабгори аз байн рафтани маъно мешавад. Масалан, Ҳотифӣ дар тасвири ҳолати касалии сари сакароти Лайлӣ фармудааст, ки:

*Гар оби ҳаёт нӯш мекард,
Мешуд ба даҳон-и дурдии дард.*

Ношир дар мисраи дувум (сах. 99) ба ҷои «дурди» - «дард» ва ба ҷои бандаки изофии «и» морфемаи номуайянии «е»-ро менависад, ки ин ҷо мазмунан мавқеъ надоранд. Дар сах. 61 байте ба тарзи зерин дарҷ гардидааст:

Гуфт: «Он ки чияш бошад аз ҳуш,
Ҳаргиз нашавад ба санг (?) ҳамоғӯш».

Хонанда ҳар қадар ҷаҳд кунад ҳам, аз ин байт чизе намефаҳмад. Агар байтро ба хатти арабӣ баргардонем, маълум мешавад, ки ба сабаби афзудани ду нуқта дар зери ҳарфи «ч» ва як нуқта бар болои ҳарфи «р» ин хато содир шудааст. Асли байт чунин аст:

Гуфт: «Он ки ҷавеш бошад ар ҳуш,
Ҳаргиз нашавад ба саг ҳамоғӯш».

Бояд қайд кард, ки С. Асадуллоев дар матни танқидӣ низ ин байтро ғалат оварда буд. Аммо дар ҳошия аз рӯи ҷаҳор нусха мисраи аввалро ба тарзи «Гуфт: он ки ба хеш бошад хуш» дарҷ мекунад, ки маънои том дорад. Ҳеҷ набошад дар наشري нав ҳамин вариантро дохил намудан лозим буд.

Дар саҳифаи 109 сухани Ҳотифиро дар бораи Амир Хусрави Деҳлавӣ мехонем:

Рӯзе, ки намуд адои ин дин.
Шуд бо «шаҳи ганҷи сонӣ» иснин.

Аз ин байт маъное намебарояд. Ношир дар поварақ калимаи «иснин»-ро «ном, лақаб» гуфта шарҳ медиҳад. Ин шарҳи ғалат

маъноро боз ҳам ториктар мекунад. Байтро аз матни танқидӣ пайдо менамоям, – маълум мешавад, ки онро ин тариқа бояд хонд:

*Рӯзе, ки намуд адои ин дайн,
Шуд бо шаҳи Ганҷа сонӣ иснайн.*

Ин ҷо ҳама калимаҳо дар ҷояш ва маъно равшану возеҳ аст. Дайн-қарзе, ки мӯҳлати муайяни адо дорад. Сонӣ иснайн – ду чизи айнан ба ҳам монанд ва агар бо ибораи халқӣ гӯем, як себи дукафон. Инчунин бояд хотиррасон намуд, ки С. Асадуллоев дар матни интиқодӣ «шаҳи Ганҷа»-ро «шаҳи ганҷай» навишта вазиро хароб кардааст.

Дар матни нави достон ғалатҳои аз ин ҳам фоҳиштар ба назар мерасанд, ки аз ниҳояти бедикқатии ношир гувоҳӣ медиҳанд. Масалан, ин байтро мулоҳиза фармояд:

*Онгоҳ ба ҳурматаш нишонданд,
Дар маърака руҳи пиндаронданд (?)
(Саҳ. 47).*

Мисраи якум дуруст аст. Аммо мисраи дувум чунон сабт ёфтааст, ки аз он чизеро фаҳмидан номумкин аст, ҳатто онро талаффуз кардан ҳам амрест мушкул. Дар ин ҷо ҳам агар байтро дар навишти арабӣ бинед, бе ҳеҷ душворӣ онро меҳоянд, зеро он байти бисёр одӣ ва маънояш фаҳмост. Модару падар Маҷнунро аз саҳро оварда, сару либосашро покиза карда, нохунҳояшро мегиранд ва:

*Он гоҳ ба ҳурматаш нишонданд,
Дар маърака раҳи панд ронданд.*

яъне ба насихати Маҷнун шурӯъ мекунанд, то ки аз ишқи Лайлӣ даст кашад.

Ҳотифӣ дар боби «Таърифи хома» дар тавсифи худ менависад, ки килки ӯ, мисли он ки Исо (лақабаш Рӯҳуллоҳ) ба мурдагон ҷон мебахшид, шеър ҷон ато мекунад. Ин маъниро ӯ ин тариқа ба риштаи назм кашидааст:

Килкам, ки ба Марям аст хоҳар,
Рӯҳуллоҳи назмрост модар.

С. Асадуллоев мисраи дувумро ба тарзи «Рӯҳи оллоҳ назмрост модар» навишта (саҳ. 28), ҳам маънову ҳам вазнро ҳалалдор намудааст.

Гоҳе дар натиҷаи афзудани як ҳарф – бандаки изофии «и» маъноӣ байтҳо аз миён рафтааст. Ҳотифӣ мегӯяд:

Аз дол каме куҷот ҷӯяд?
Хам шуд, ки зи хокҳот ҷӯяд.

Меғуфт ба гиря: «Оҳ Лайло,
Аз дарди фироқ вой-вайло».

В-аз гардани як саге аз он кӯй
Як пора таноб орият ҷӯй.

Он сеҳрфасонаи суҳансанҷ
Он рӯз, ки мениҳод ин ганҷ...

Аммо Асадуллоев байтҳои зикршударо дар шаклҳои вайрони зерин навиштааст:

Аз доли каме (?) куҷот ҷӯяд,

Хам шуд, ки зи хокҳот чӯяд.

(Саҳ. 41).

Меғуфт ба ғиря оҳи Лайло.

Аз дарди фироқ вой-вайло,

(Саҳ. 42).

В-аз гардани як саге аз он кӯй,

Як пора таноби орият чӯй.

(Саҳ. 53).

Он сеҳри фасонаи сухансанҷ,

Он рӯз, ки мениҳод ин ганҷ.

(Саҳ. 109).

Дар мисоли аввал С. Асадуллоев баъди калимаи «каме» дар қавсайн аломати савол гузошта эътироф кардааст, ки барои ӯ маъноӣ байт торик мебошад. Вале, дар асл, ин ҷо сирре пинҳон нест: қомати хамидаи ошиқ ба ҳарфи дол ташбеҳ шудааст.

Ношир дар навиштани калимаҳои мураккабу таркибӣ, гузоштани аломатҳои китобатӣ аксар ба қоидаҳои имлоӣ ҳозираи забони тоҷикӣ риоя намекунад. Аз ин рӯ, ӯ «аст»-ро бо исмҳо ва дигар ҳиссаҳои номии хабар якҷоя менависад, ки ғалат аст. С. Асадуллоев хоҳу ноҳақ дар охири ҳамаи мисраҳои якуми байтҳо вергул ва дар охири байтҳо нуқта мегузорад, ки ин низ дуруст нест, зеро дар ин ҷо тамомияти фикр ва хели ҷумлаҳоро ба назар гирифтани зарур аст. Барои калимаҳои мураккабу таркибие, ки ғалат навишта шудаанд, ин мисолҳо кофӣанд: ношир ба ҷои «олинасаб» - «олӣ насаб», «қавиҳасаб» - «қавӣ ҳасаб» (саҳ. 30), «селихур» - «Сели хур» (саҳ. 42), «хурлиқо» - «хурилиқо» (саҳ. 68), «зоти бечун» - «зотӣ бечун» (саҳ. 67), «тамоммоя» - «тамоми моя» (саҳ. 100), «ҳар чӣ» - «ҳарчи» ва монанди инҳоро дарҷ намудааст. Баъзе калимаҳои сода ҳам хато навишта шудаанд, масалан, ба ҷои «сароча» - «сароҷа» (саҳ. 62, 106), «муршид» - «муршед» (саҳ. 63), «ҳавдаҷ» - «худаҷ» (саҳ.

98), «аҳсант» - «аҳсанту» (сах. 109) сабт гардидаанд. Ҳатто дар сарсухан ҳам баъзе мисолҳо ғалат кӯчонда шудаанд, чунончи:

Чон дод рӯ ба равзаи поки

Расулу гуфт:

Рӯҳе фидо, ки эй санами абтаҳи лақаб,

(Саҳ. 19).

Ин чо аввал ин ки «расул», ки сифати Муҳаммад аст, бояд бо ҳарфи хурд ва «абтаҳилақаб» якҷоя навишта шавад. Ба ҷои «рӯҳе фидо, ки» бояд «рӯҳи фидока» (ин ибораи арабӣ маънои «ҷонам фидои ту»-ро дорад) навишт ва вергулро баъди он гузошт.

Нашри нави достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Ҳотифӣ ба таври бояду шояд тасҳеҳ ва таҳрир нашудааст. Хонандагон мунтазири нашри нави саҳеҳи он мебошанд.

**А. АҶСАҲЗОД,
Р. ҚУБОДИЁНӢ**